

УДК 94:929(477)«1920/1930»Михайло Могілянський

Тамара Демченко, Світлана Іваницька

МИХАЙЛО МОГІЛЯНСЬКИЙ КРІЗЬ ПРИЗМУ ЩОДЕННИКА, МЕМУАРІВ, ЕПІСТОЛЯРІЮ: ІСТОРИКО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ НАРИС

DOI: 10.58407/litopis.230510

© С. Іваницька, 2023. СС BY 4.0

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9308-6170>, <https://orcid.org/0000-0003-1677-1013>

Мета статті – на підставі джерел особового походження (переважно опублікованих) зробити спробу психолого-біографічного аналізу постаті письменника, літературознавця, критика, журналіста Михайла Могілянського (1873–1942) в конкретно-історичних обставинах місця і часу, подати сприйняття його особистості сучасниками, показати його ставлення до своєї малої батьківщини – Чернігівщини та її людей. Робота ґрунтується на засадах біоісторіографічного методу. **Новизна роботи** полягає в тому, що проаналізовано головні здобутки української гуманітаристики у вивченні доробку М. Могілянського, в оприлюдненні джерел особового походження, які він залишив нащадкам. Авторки зосередили увагу на аналізі процесу кристалізації національної й мовної ідентичності героя нарису, головних рис вдачі, а також події громадсько-політичного життя й особистих взаємин, які сформували цю людину. Узяті в сукупності названі джерела особового походження, наукові праці, белетристика М. Могілянського та література про нього дали змогу зробити певні висновки щодо особистості цього «роботящого чернігівця», які підтверджуються обсягом написаного ним, видатною працездатністю, зацікавленістю новими темами, напрямками досліджень, інтересом до життя в усіх його проявах, відкритістю та щирістю у ставленні до людей, любов'ю до рідного краю. Факти доводять, що М. Могілянський завжди вважав себе чернігівцем, був у курсі справ чернігівської громадськості. Ця небуденна особистість приваблює не лише літературним хистом, але й контрверсійністю світогляду, неординарністю вчинків, багатством талантів – вчений, перекладач, бібліограф і завзятий бібліофіл, журналіст, громадський і партійний діяч.

Ключові слова: Михайло Могілянський, Наталя Полонська-Василенко, Наталя Романович-Ткаченко, біоісторіографія, щоденник, мемуари, епістолярій, Чернігівщина.

*Як страшно оре історичний плуг!
Які скарби були – були і зникли!
Ліна Костенко. Летючі катрени*

На думку авторок, однією з найвідчутніших цілей сучасної української історіографії нині стала потреба зібрати й проаналізувати доступну інформацію про видатних українців: політичних, громадських, військових діячів, письменників, митців, – видати їхні праці, підготувати бібліографічні покажчики, біографічні нариси тощо. Крім усього іншого, слід подбати й про популяризацію внеску тієї чи іншої особистості у спільну справу – здобуття свободи, незалежності, підстав української державності. Створення українського Пантеону не означає зведення монументальних пам'ятників, та й в умовах війни – це наряд чи можливо. Ідеться про постійну роботу по відзначенню, хай і скромному, доробку своїх земляків у межах того чи іншого регіону. Вона вимагає системності й зацікавленості громадськості, а не великих коштів. Імовірно, саме це мала на увазі Ліна Костенко, коли писала про зниклі «скарби» – осіб, котрі творили історію, культуру, державність. Дійсно, якщо запитати в людини навіть з вищою освітою, що вона знає про Михайла Могілянського, то найчастіше почуєш не вельми змістовну відповідь.

Ким же насправді був герой цього нарису? Не будемо розпочинати з традиційного набору компліментів, хоча стаття й готується до друку напередодні поважної дати – 150-річ-

чя від дня народження письменника, літературознавця, критика, журналіста (1873–1942), який народився в Чернігові, а помер у селищі Велика Мурта Красноярського краю від лейкемії (білокрів'я). Формально він не був репресованим, а в Сибіру опинився як евакуйований.

Постать та творчий доробок «напівзабутого інтелектуала», як його схарактеризували в одному з українських пресових видань із десятих років тому¹, і сьогодні досліджені явно недостатньо, можливо, за винятком літературознавчих аспектів. Насамперед ідеться про непрості життєві колізії, громадсько-політичну й публіцистичну діяльність. Ця небуденна особистість приваблює не лише літературним хистом, але й контрверсійністю світогляду, неординарністю вчинків, багатством талантів – вчений, перекладач, бібліограф і завзятий бібліофіл, журналіст, громадський і партійний діяч (член партії кадетів)... Для більшовиків він однозначно був ворогом. У щотижневих зведеннях секретного відділу ДПУ УСРР за 1927–1929 рр. прізвище М. Могилянського зустрічається часто: то його згадують як автора оповідання «Вбивство», то як «неокласика», то підозрюють у належності до вигаданої самими ж чекістами «Спілки визволення України»². Хоча М. Могилянському пощастило уникнути кулі в потилицю, але жертвами Розстріляного Відродження стали його діти – поети Лідія (Ладя) Могилянська і Дмитро Могилянський (Тась)³.

На довгі роки, як поведлося в СРСР, на прізвище Могилянського було накладене табу. Тільки на початку 1970-х рр. в одному збірнику вийшло друком його невелике оповідання «Мистецтво рецензії»⁴. До сотої річниці від дня народження опального письменника в чернігівській обласній газеті з'явилася присвячена ювілярові стаття городнянського журналіста І.П. Дудка «Публіцист, письменник, перекладач»⁵.

Упродовж наступного двадцятиріччя вийшли у світ розвідки літературознавиці Наталії Шумило. У статті, що передувала уривкові з твору М. Могилянського на сторінках популярного збірника і привернула увагу до творчості маловідомого на тоді діяча, дослідниця наголосила, що, незважаючи на «залізни лещата» 1930-х рр., «письменникові вдалося здійснити основні свої творчі задуми»⁶. Висновок досить спірний, оскільки ще й сьогодні ми не можемо похвалитися, що повністю опрацьовані й видані або принаймні підготовлені до друку художні твори М. Могилянського, його публіцистика й документи особового походження: спогади, листування, щоденник. Але процес повернення й інтерпретації спадщини Михайла Михайловича було розпочато.

На Чернігівщині чи не першим розпочав вивчати життя родини Могилянських, їхню творчість молодий вчений, випускник Чернігівського педінституту ім. Т. Шевченка Григорій Курас (1957–2008). Він спілкувався з донькою М. Могилянського Оленою Ісаєвою, його племінником Олександром Петровичем Могилянським, згодом продовжив дослідження в період, коли жив у США й активно співпрацював з УВАН у Нью-Йорку. Г. Курас – автор близько десяти публікацій про М. Могилянського, його рідних і друзів. На відміну від вчених, котрі вишукували й аналізували соціальні та політичні мотиви, чернігівський історик зосередився на людських рисах своїх героїв. Так, одну із своїх праць він назвав: «М. Могилянський та В. Міяковський – два взірці шляхетності: з історії української інтелігенції»⁷. Уже по відході дослідника у вічність стаття була передрукована у збірці, присвяченій його пам'яті⁸. Що це були дійсно дві шляхетні особистості, не завдяки належності до аристократичного роду, а в силу своїх людських якостей, свідчать й надруковані Г. Курасом листи М. Могилянського до В. Міяковського⁹. Очевидно, до роботи над ними спонукала й допомога Оксани Володимирівни Міяковської-Радиш (1919–

¹ Груша Х. Напівзабутий інтелектуал. Сьогодні виповнюється 140 років від дня народження Михайла Могилянського. *Голос України*. 2013. 4 грудня. URL: <http://www.golos.com.ua/article/35715>.

² Українська інтелігенція і влада. Зведення секретного відділу ДПУ УСРР 1927–1929 рр. / Упоряд. В.М. Даниленко. Київ: Темпора, 2012. С. 35–36, 66, 560, 576.

³ Невідоме Розстріляне Відродження: антологія / Упоряд., передм. Ю.П. Винничука. Харків: Факт, 2016. 763 с. Див. докладніше: Ладя Могилянська. С. 144–156, Дмитро Тась. С. 461–506.

⁴ Чорнозем підвівся / Упоряд. текстів, передм. та прим. В. Півторадрні. Київ: Вид-во ЦК ЛКСМУ «Молодь», 1971. С. 218–220.

⁵ Іван Петрович Дудко (Біобібліографічний покажчик). Чернівці: Чернігівська обласна універсальна бібліотека ім. В.Г. Короленка, 2006. Вип. 7. С. 16.

⁶ Шумило Н. «...Ваша робота марно не загине...» *Україна. Наука і культура*. Київ: [Поліграфкнига], 1991. Вип. 25. С. 345. Також див. ґрунтовну працю цієї ж авторки: Під знаком національної самобутності: Українська художня проза і літературна критика кінця XIX – поч. XX ст.: монографія / Ін-т літератури ім. Т. Шевченка; Відп. ред. П.М. Федченко. Київ: Задруга, 2003. 339 с.

⁷ Курас Г. М. Могилянський та В. Міяковський – два взірці шляхетності: з історії української інтелігенції. *Свобода* (США). 2006. 1 вересня. С. 15, 23.

⁸ «Я думав, які теми були б цікаві...»: Праці Г. Кураса, спогади і матеріали про українського історика / Упоряд.: В.М. Бойко, Т.П. Демченко, І.Я. Каганова. Чернівці, 2010. С. 28–33.

⁹ Могилянський М. Письма Владимиру Мияковскому / Вступ. ст., прим. Г. Кураса. *The New Review*. Нью-Йорк, 2001. Кн. 225 (декабрь). С. 186–208.

2020) – архіваріуса УВАН. Ця жінка стала добрим генієм для багатьох дослідників, що приїздили до Нью-Йорка. Оксана Забужко присвятила їй «світлій пам'яті» одну зі своїх книжок¹⁰. На жаль, не всі листи, підготовлені до друку Г. Курасом, побачили світ.

Оприлюднення й аналіз повного масиву наукової, літературної спадщини М. Могилянського, його публіцистики ще попереду, але за останні роки було зроблено чимало в цьому напрямку¹¹. Редакція всеукраїнського часопису «Пам'ятки України: історія та культура» підготувала гарний подарунок до 140-річчя від дня народження Михайла Могилянського, запросивши до участі у своєму проєкті дослідників із Києва, Чернігова, Дніпра, Запоріжжя. Усі публікації числа № 9 журналу за 2013 р. присвячені ювілярові і його родині. Портрет героя привертає увагу відкритістю, щирістю та доброзичливістю. Представлені практично всі напрямки й певні результати досліджень сучасних авторів: від історії роду та біографії письменника до аналізу творчості, досягнень на науковій ниві, ідейно-політичних поглядів, відносин із видатними творчими особистостями та громадськими діячами, котрі імпонували М. Могилянському своїми переконаннями й діяльністю. У наукових розвідках відтворюється процес формування української ідентичності ювіляра, з'ясовуються роздуми щодо перспектив розвитку національної культури та майбутнього українсько-російських відносин, дається характеристика його діяльності на посаді керівника «Постійної комісії для складання біографічного словника діячів України» (1923–1933), оцінюються його погляди на проблеми реформування політичного й соціально-економічного устрою Російської імперії, місця і ролі Державної Думи в політичній системі країни, відновлюється перебіг напівзабутої полеміки 1913–1914 рр. з В. Леніним із національного питання, яка фатально відбилася на подальшій долі М. Могилянського та його родини. Уперше опубліковані усі три версії автобіографії. На особливу увагу заслуговує біобібліографічний покажчик. На жаль, він далеко не повний.

Складається враження, що заборона друкуватися, здійснена після появи в журналі «Червоний шлях» (1926 р.) оповідання «Вбивство», фатальним чином діє й досі... У незалежній Україні спромоглися видати лише роман «Честь» та низку (13) новел¹². М. Могилянський визначив жанр свого роману як «патетично-романтичний», авторка передмови до видання 2015 р. схарактеризувала його «майстром урбаністичного й еротичного нарративу»¹³. А от історикам впадає в око повторення ситуації з оповіданням «Вбивство». Як відомо, головний герой роману знаменитий лікар-хірург Дмитро Калін здійснює самогубство (він втопився), дізнавшись, що прооперована ним пацієнтка померла. У реальному житті у Києві, біля моста через Дніпро 8 червня 1927 р. покінчив рахунки з життям мистецтвознавець, музейний працівник, завідувач відділу Київського історичного музею Данило Щербаківський. Поховали його 11 червня. С. Єфремова обурих «пишний похорон», він писав про те, «щоб запобігти утіканню від життя Щербаківських, треба в корені змінити всю систему урядування, а цього наївно було б і вимагати від теперішніх самодержавчиків. Буде все по-старому. І час од часу жертва подібна Щербаківському ударить по тім'ї оспале громадянство, розійдеться широкими кругами по стоячій воді і... все затихне. Іншого не буває в деспотіях...»¹⁴ Історія набула значного розголосу, адже небіжчик залишив передсмертний лист, в якому звинуватив директора музею в цькуваннях. Чекісти вельми ретельно відслідковували реакцію на цю трагедію¹⁵, і на М. Могилянського чекали б нові неприємності, але роман вийшов друком в журналі «Вітчизна» лише у 1990 р. Київські чекісти, можливо, й переглянули свого часу текст твору «Честь», але ж їх цікавила реакція київської інтелігенції, а не аналіз твору. А до 2015 р., коли нарешті дійшла справа до друку роману книжкою, проблема втратила свою гостроту, бо розповідями про звірства чекістів тепер мало кого можна було б здивувати...¹⁶

Російськомовні романи М. Могилянського, його мемуари так і не були видані. Серед публікацій останніх років варто назвати добірку листів М. Могилянського та його матері до відомого чернігівського громадського діяча Іллі Шрага¹⁷. Особливий інтерес викликає корпус листів М. Могилянського до Н. Полонської-Василенко, нещодавно підготований

¹⁰ Забужко О. Як рубали вишневий сад, або Довга дорога з Бад-Емсу. Київ: ВД «КОМОРА», 2021. 96 с.

¹¹ Огляд літератури з проблеми див.: Демченко Т., Іваницька С. Життя та творчий шлях Михайла Могилянського в контексті його епістолярної спадщини. *Листи Михайла та Марії Могилянських до Іллі Шрага (1907–1917 рр.)*. Чернігів: Просвіта, 2014. С. 8, 29–35.

¹² Могилянський М. Честь. Вбивство: Вибране / Передм. Т. Синьоок. Київ: ВЦ «Академія», 2015. 208 с. (Серія «In crudo»).

¹³ Там само. С. 7.

¹⁴ Єфремов С.О. Щоденники, 1923–1929. Київ: ЗАТ «Газета “РАДА”», 1997. С. 514 (Серія «Мемуари»).

¹⁵ Українська інтелігенція і влада... С. 141, 149–150, 152–153, 160–161.

¹⁶ Докладніше див. рецензію: Демченко Т. Могилянський М. Честь. Вбивство: Вибране / Вст. ст. Т. Синьоок. Київ: ВЦ «Академія», 2015. 208 с. (Серія «In crudo»). *Сіверянський літопис*. 2015. № 4. С. 230–235.

¹⁷ Листи Михайла та Марії Могилянських до Іллі Шрага (1907–1917 рр.) / Упоряд., передм., прим. Т.П. Демченко, С.Г. Іваницької. Чернігів: Просвіта, 2014. 144 с.

В. Сергієнко¹⁸. Слід відзначити як глибокий та цікавий історичний аналіз вищеназваного епістолярю, так і зразкове археографічне виконання. У передмові «Листи туги і надії» до оприлюдненого листування упорядниці зазначила протилежність світосприймання учасників епістолярного діалогу: хоча обом їм випало жити в «епоху потрясінь», але Н. Полонська-Василенко шкодувала за минулим, а от М. Могилянський вірив «у майбутнє людства», як воно пророкувалося марксистами. Це не завадило їм довіряти одне одному і щиро дружити. Мабуть, значну роль зіграло й захоплення наукою, прагнення бути корисним суспільству. Досить швидко з'ясувалося, що обидва вчені не потрібні радянській владі: «У 1933 р. і 60-річного Могилянського, і 49-річну Полонську-Василенко “як бувших людей” було викинуто на узбіччя великого соціалістичного будівництва»¹⁹. Колеги по роботі в Академії наук УСРР, вони змушені були по-різному звикати до нових, украй нелегких обставин життя.

У вищеназваній праці В. Сергієнко привертають увагу й ретельно опрацьовані примітки. А оскільки у вартісному джерелі, інформативно багатому й щедруму на роздуми «Щоденнику, 1934, листопад – 1937, жовтень» М. Могилянського, вміщеному у виданні «Хроніка 2000: Український культурологічний альманах» (2007, вип. 59) примітки взагалі відсутні, то робота дослідниці певною мірою компенсує цей недолік, даючи певне уявлення про осіб, котрі з'являються на сторінках «Щоденника». Для тих, хто продовжить роботу з дослідження доробку Михайла Могилянського, вельми важливою є й інформація про те, де зберігаються його листи, спогади, художні твори, яку теж оприлюднила В. Сергієнко. Ця ж авторка високо оцінила і спогади Н. Полонської-Василенко про героя нашої розвідки²⁰, зазначивши, що вони були чи не єдиними, присвяченими персонально Михайлу Михайловичу. Тоталітарна доба не надто захожувала до писання мемуарів, відвертих листів чи ведення щоденників. Еміграція надавала такий шанс. Наталя Дмитрівна ним успішно скористалася.

У листах Могилянського до Полонської-Василенко, мабуть, зовсім не випадково постає тема мемуарів «В девяностые годы», опублікованих у 1924 р.²¹ На той час вони були єдиним його доробком у цьому жанрі, що побачив світ у популярному часописі з історії громадських і визвольних рухів; у 2014 р. вміщені як додаток у збірці листів до І. Шрага²². Згодом М. Могилянський, уже перебуваючи в Дмитрові, де тоді працювала вільнонайманою на будівництві Волго-Донського каналу його донька Ладя (Лідія), заходився переосмислювати не лише власний життєвий досвід, але й історію свого роду, долю батьків. Ще в Києві він приступив до складання довідок про осіб, згаданих у спогадах. Син Дмитро, якому він їх прочитав, схвалив намір: автор «убедился, що примечания для него интереснее самого текста». Але знову невдача, яку М. Могилянський кваліфікував як «нещастя»: валізу з переробленим варіантом мемуарів по дорозі вкрали, відтак постала непроста проблема відновити все втрачене²³.

Для створення повноцінної наукової біографії важливе значення мають і три варіанти автобіографії М. Могилянського, опубліковані С. Ляшко²⁴, та низка інших праць цієї ж авторки. У третьому «автобіографічному нарисі», датованому 25 січня 1930 р., М. Могилянський мимохідь зазначив: «Найбільше написав кореспонденцій (кілька тисяч) та рецензій (кілька сотень)». Трохи далі додав: «Повної бібліографії своїх писань подати не можу, бо ніколи не займався реєструванням своїх праць та збиранням їх, більшості своїх писань і не маю в себе»²⁵. Сумно стає, коли задумуєшся, стільки інтелектуальних зусиль докладала людина і як мало вціліло з тієї щоденної праці й зрештою дійшло до тих, хто міг би відтворити її життєвий шлях як складову частину історії народу – те вкрали, те згоріло, те недоступне, бо знаходиться в архівосховищах та бібліотеках ворога...

Узяті в сукупності названі джерела особового походження, наукові праці, белетристика М. Могилянського та література про нього дають змогу зробити певні висновки щодо особистості цього «роботящого чернігівця», як схарактеризував його київський письмен-

¹⁸ Могилянський М. Листування з Наталією Полонською-Василенко 1929–1941 / Упоряд., передм., прим. В. Сергієнко. Харків: ТОВ «Вид-во «Права людини»», 2023. 496 с.: фотоіл.

¹⁹ Там само. С. 4–5.

²⁰ Полонська-Василенко Н. Михайло Михайлович Могилянський. Спогади. Київ: ВД «Києво-Могилянська академія», 2011. С. 492–501.

²¹ Могилянський М. В девяностые годы. *Былое*. 1924. № 23. С. 132–161; № 24. С. 97–139.

²² Могилянський М. В девяностые годы. *Листи Михайла та Марії Могилянських до Іллі Шрага (1907–1917 рр.)*. С. 117.

²³ Могилянський М. Листування з Наталією Полонською-Василенко... С. 189–190.

²⁴ Ляшко С.М. Автобіографічні джерела Постійної комісії для складання Біографічного словника діячів України (1918–1933) Всеукраїнської академії наук / Упоряд., коментарі, додатки С.М. Ляшко; НАН України, Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського. Київ, 2018. С. 68–80.

²⁵ Там само. С. 76–77.

ник Василь Портяк²⁶. Це визначення взагалі-то начебто більше пасує до людей фізичної праці, але вельми доречним виглядає при оцінці власне М. Могілянського. Воно підтверджується й обсягом написаного ним, і неабиякою працездатністю, і зацікавленістю новими темами, напрямками досліджень, непідробним інтересом до життя в усіх його проявах, відкритістю і ширістю у ставленні до людей.

Уявлення про сутність цієї небуденної людини дає його портрет роботи відомого художника Михайла Жука, виконаний в 1924 р. у Чернігові. Авторка монографії про творчість М. Жука так написала про цей шедевр: «Відомий за доби українського культурного відродження 1920-х рр. літературознавець Михайло Могілянський, поданий у поясному зображенні, у широко розкритій на грудях вишиванці, глибоко замисленим, наче намагається пройти між брилами, що стискають його»²⁷.

Вірогідно, було б важко знайти більш відповідну кандидатуру на посаду керівничого Постійної комісії для складання Біографічного словника діячів України, що діяла в складі ВУАН у 1918–1933 рр. Але це за умови, коли б керівні мужі УСРР дійсно прагнули до того, щоб українці мали повноцінну історію, правдиві життєписи діячів минулого... Хоча Михайло Михайлович працював не покладаючи рук, його звинувачували ледь не в саботажі партійних вказівок, зрештою звільнили з Академії, а невдовзі припинила свою діяльність і сама комісія. Поступово наукові дослідження в царині історичних та інших гуманітарних наук зводяться нанівець, натомість з'являється безсоромна й нахабна фальсифікація минулого цілого народу й видатних його представників.

Через несправедливість щодо нього, а також детально описану в «Щоденнику» невдалу спробу реабілітуватися шляхом листовного звернення безпосередньо до тодішнього секретаря ЦК компартії України П. Постишева й першого секретаря Харківського обкому КП(б)У, М. Могілянський змушений був визнати свою поразку: «Найтяжче в моєму становищі те, що власне розумом сам маю визнати все за цілком нормальне: адже ж певна класова обережність конче потрібна в умовах країни, що перша буде соціалізм в оточенні хижого капіталістичного світу. І скільки я знаю прикладів, коли ця обережність виправдується на конкретних фактах. ... Добре розумію, що об'єктивно існують підстави для обережного ставлення до мене (соціальне походження, вся моя громадська біографія, мої помилки й хиби etc. etc.). Чи є ж комусь із людей відповідальних можливість віддати свій час і свою увагу моїй справі?! І цим користуються такі жалюгідні елементи, як Кравченки та Кокошки, кар'єристи або безнадійні тупиці, щоб утворити ті сумлінні непорозуміння, яких не розплутати ніяк. Так, маю підстави для претензій до Кравченків і Кокошків, але ж це люди, які не заслуговують, щоб до них мати претензії. Надто бо мізерні вони! Рубають ліс, летять друзки, а хіба не усією істотою співчуваю я рубанню віковичного лісу?! Отже, розум велить спокійно подаватися до особистої своєї долі, але ж як важко впасти жертвою хоч би й цілком зрозумілих умов та обставин! Одне можна сказати – років на 2, на 2,5 спізнився я вмерти. Тепер же, зберігаючи працездатність і жадобу праці, опинився в стані живим похованого. Жахливий стан!»²⁸

Мабуть, цей розумний і досвідчений чоловік добре розумів, що надії більш немає; звертатися ж безпосередньо до Сталіна він не ризикнув. Отже, потрібно було змиритися з втраченою шансу на отримання постійної роботи, житла, поліпшення матеріального становища. У вересні 1935 р. у щоденнику М. Могілянського з'явився запис: «Здається, знайшов душевну рівновагу, – повністю одмовивсь від будь-яких сподівань, надій, від всього, чим жив 50 літ свідомого життя, визнавши, що життя моє скінчене й годі чогось прагнути, мріяти про втілення своїх думок, образів etc. в якихось працях. Не жити, а тихо доживати, а для дожиття маю все, що потрібно людині, а крім того – і поле, і ліс, і навіть Москву під боком – широко “незамкнену тюрму” (для мене) і 24 години на добу вільного часу. Так, здається, знайшов душевну рівновагу, але знайшов ціною перманентної глибокої меланхолії, безмежного суму»²⁹.

Цікавим і повчальним є процес кристалізації національної й мовної ідентичності М. Могілянського. Як і більшість тодішніх вчених, літераторів, митців, громадських та навіть і політичних діячів українського походження, М. Могілянський був у побуті, адвокатській та публіцистичній діяльності російськомовною людиною. Він виховувався в родині, де панувала російська мова, навчався у класичній гімназії, де за вживання українських слів карали, а в кращому випадку нещадно висміювали. Михайло Михайлович у своїх оприлюднених мемуарах навів чимало таких прикладів³⁰. І попри україномовні ху-

²⁶ Українська мала проза ХХ ст.: антологія / Упоряд. В. Агеева. Київ: Факт, 2007. С. 415.

²⁷ Соколюк Л. Михайло Жук: мистець – літератор: Монографія. Харків: Видавець Савчук О., 2018. С. 77.

²⁸ Могілянський М. Щоденник. 1934, листопад – 1937, жовтень / Публікація О. Сергеева. Хроніка 2000: Український культурологічний альманах. Київ: Фонд сприяння розвитку мистецтв, 2007. Вип. 59. С. 357.

²⁹ Там само. С. 351–352.

³⁰ Могілянський М. В девяностые годы... С. 117.

дожні твори, листи й спогади, щоденник Михайло Михайлович писав російською. З іншого боку, можна стверджувати, що М. Могилянський усе своє життя йшов до української мови, культури, усвідомлення себе українцем: ще від самої юності, коли, навчаючись у Чернігівській чоловічій гімназії, разом з друзями заснував українську нелегальну бібліотеку (ще до революційних подій 1917 р.), коли публічно розірвав стосунки з партією народної свободи через незгоду в українському питанні³¹. У бурхливі дні 1917 р. М. Могилянський особливим авторитетом у діячів Української революції не користувався; вони ставилися до нього з певною пересторогою. Так, в одному з листів С. Петлюра писав М. Грушевському, що не довіряє М. Могилянському, бо останній був «міцним» кадетом і поділяв централістичну політику партії» і взагалі «Занадто він еkleктик, не виразна фігура з усіх боків, особливо ж з боку українського»³².

Із розгортанням революції погляди М. Могилянського щодо реальної можливості проголошення незалежності й будівництва національної держави стали змінюватися, хоча, як прихильник еволюційних методів боротьби, він прагнув не поспішати. Міркування цього високоосвіченого інтелігента значною мірою перегукуються із застереженнями соціалістів-федералістів, викладених у передмові до невеликої збірки публікацій членів Чернігівської губернської громади вищеназваної української партії. Анонімний автор «Переднього слова» писав: «народ погнався за обіцянками нових людей, що стали соціалістами лише спочатку останньої революції, та ще за большевиками, метою яких було руйнування, а не будівання Української Держави ... нарід наш, темний і неосвічений, не підготовлений до державного життя, не міг розібратися у цих може й гарних, але не пристосованих до життя обіцянках і не міг зрозуміти ті спостереження, які висловлювала наша партія»³³. Немає сенсу вдаватися до критики цих міркувань чи полеміки з авторами. Пряма, відверта, всеохопна війна проти зазіхань російського імперіалізму, за збереження проголошеної понад 30 років тому Української Республіки розпочалася через 100 з лишнім років після появи цих слів і через 80 років після смерті М. Могилянського.

Клеймо «націоналіста» для Могилянського було образливим, він справді ним не був. Ідеологія російського великодержавного шовінізму викликала в нього відразу. Але й прагнення молодих українських самостійників до негайного відокремлення від Росії та згуртування зусиль довкола боротьби за національну незалежну державу не знаходили в його душі належного відгуку. І якщо чорносотенців – прибічників першого напрямку – він вважав злочинцями, то інших – мрійниками, відірваними від життя, бо слабкість українського руху не давала підстав сподіватися на успіх. У будь-якому випадку заклики до домінування однієї нації над іншою були для М. Могилянського неприйнятними. Такі висновки можна зробити з його дореволюційних писань. Правоту цього твердження переконливо доводять чимало фактів біографії М. Могилянського: серед його адресатів і друзів знаходимо українців, росіян, євреїв... Він не поривав з російською мовою, культурою, старими друзями, щиро любив С. Петербург–Петроград–Ленінград, Москву та й жив там тривалий час. Мало хто знає, що М. Могилянський відіграв помітну роль у захисті М. Бейліса від безпідставного звинувачення в ритуальному убивстві християнського хлопчика. Як адвокат і журналіст, М. Могилянський виступив на захист ні в чому не повинної людини. Суд присяжних виправдав М. Бейліса³⁴. На прикладі життєвої долі М. Могилянського помітно, що долі поколінь діячів, народжених у 70–90-х рр. XIX ст., не були такими простими й однорізними, як вони інколи виглядають навіть у сучасних виданнях.

Людина безмежної ерудиції і високої культури європейського рівня, закоханий у світову літературу Михайло Могилянський уже на схилі літ, мешкаючи в Дніпропетровську, лише зрідка навідуючись до Ленінграда, перебуваючи в тяжких матеріальних умовах, потерпаючи за долю своїх дітей і онуків, заходився вивчати самотужки... англійську мову. У листі до В. Міяковського від 5 серпня 1940 р. він іронічно прокоментував своє нове захоплення: «ну как же встретись на том свете с Шекспиром, а он ни на каком другом языке не говорит, кроме английского, как же я стану с ним разговаривать?»³⁵

Чимало записів у його щоденнику може здивувати теперішнього читача: «З Москви через північний бігун – до Сан-Франциско аеропланом! До яких величних подій довелось мені дожити! З невимовним хвилюванням чекаю на цей льот і, признаюся, моя гордість задоволена з того, що виконання сміливого льоту належатиме Герою Радянського Союзу Леваневському. Але гордість моя не націоналістичного походження, – з перших початків

³¹ Там само. С. 119–120.

³² Цит. за: Гирич І. Українські інтелектуали і політична окремішність (сер. XIX – поч. XX ст.): монографія. Київ: Українські пропілеї, 2020. С. 363.

³³ Переднє слово. *Наше Слово*. 1918 р. Чернігов: Тип-я Губернського Земства, 1918. С. 1–2.

³⁴ Демченко Т. Справа Бейліса і сучасність: деякі уроки знаменитого процесу. *Євреї Лівобережної України. Історія та культура: Матеріали IX Міжнародного наук. семінару*. Чернігів: Десна Поліграф, 2014. С. 9.

³⁵ Могилянський М. Письма Владимиру Мияковскому... С. 200.

моєї свідомості націоналізм був ворожий і моїм почуттям, і моїм переконанням (проте це не перешкодило останніми роками з мене, з юних літ інтернаціоналіста, зробити націоналіста, та ще й одночасово і російського шовініста, і українського націоналіста!), – гордість моя – випливає з переконання, що шлях от таких досягнень є найнадійніший (і найкоротший) шлях для всесвітньої перемоги Комунізму»³⁶. Стосовно постійних, подекуди нібито аж шаржованих запевнень у відданості радянській владі, любові до правлячої партії та її вождів, та в міру того, як їхня кількість зростає, відчуваєш роздратування: навіщо витрачати дорогоцінний папір на ці мітингові кліше в щоденних записах, до яких зазвичай має доступ лише сам автор? М. Могілянський, як нам здається, свідомо передавав куті меду, бо мав неспростовні докази того, що все, написане ним, стає відоме ОГПУ–НКВД. Звідкіля він про це знав? Відчував на гіршому досвіді.

Під час роботи в Академії прізвище М. Могілянського 12 разів з'являється на сторінках «Щоденника» 1923–1929 рр. С. Єфремова і майже кожного разу наводиться приклад якої-небудь неприємності для опального автора «Вбивства» або ВУАН загалом. Так, академік писав про заборону, накладену на збірник наукових праць, бо там були вміщені статті М. Могілянського і Д. Дорошенка: «До Академії приходять з ДПУ всякі агенти і чинять допити, – обурювався Сергій Олександрович. – Обвинувачення будується приблизно так: випуск книги, в якій нема нічого шкідливого. Це не жарт, а радянська дійсність, що шукає собі якоїсь зачіпки. Приводом до затримки були прізвища ... Могілянського “заборонено” друкувати, а Академія його друкує!»³⁷ Особливо тяжким стало перебування в її стінах наприкінці 1920-х рр.: «Процес СВУ вирвав з життя найближчих друзів Могілянського. С.О. Єфремов, І. Голоскевич, Й. Гермайзе, В. Міяковський опинилися на засланні. Могілянський втрачав опору, ґрунт під ногами. ... Ставлення до самого Могілянського різко змінилося. В Академії стало страшно», – писала Н. Полонська-Василенко³⁸. Цькування й нападки на «керівничого» справами Постійної комісії навіть після звільнення його з посади не припинилися. Із цього приводу літературознавець Михайло Слабошпицький у передньому слові до «Щоденника» героя зазначив: «Могілянський ніде прямо не пише, що він боїться, але часто в його словах вібрує страх, і тінь страху неодноразово падає на його слова. ... Він чув за собою погоню і намагався не дати проти себе ніякого додаткового матеріалу»³⁹. Оксана Міяковська-Радиш розповіла Григорієві Курасу, що коли вона зустрічалася з колегою свого батька в Ленінграді у 1940 р., то під час спілкування він прикладав палець до губ і переводив розмову в безпечніше русло⁴⁰.

А найбільше, мабуть, люблячий батько й дідусь переживав за долю своїх дітей та онуків, їхнє майбутнє. Мешкаючи на Ведмежій горі, у Дмитрові, опальний вчений не міг не знати про інквізиторську практику сталінської влади. Він боявся того, що чекісти розуміють, де знаходиться його ахіллесова п'ята, і завдадуть удару саме по цьому найуразливішому місці. Зрештою, так і сталося: троє дітей М. Могілянського були репресовані...

6 липня 1937 р., уже знаючи про другий арешт Ладі, нещасний батько записав до щоденника: «Подяка будівникам каналу Москва–Волга. Коли вість про це дійде до Ладюсі й Галі, цілком сумлінно, без граму лукавства й лицемірства сприймуть її так, що вона їх стосується, бо не можна собі уявити більш натхненного, більш ентузіастичного ставлення до роботи над будівництвом каналу, до всякої щиро радянської роботи, якими в буквальному смислі слова горіли вони обидві. І те, що впало на їхню голову, тому й важке не в міру питомої ваги долі, питомої ваги того, що трапилось, а як незаповнима безодня між мрією, між тим, що і як вони відчували, як розуміли себе й свою психоідеологію, і тим, що їм накинуто. Непорозуміння, наклеп? Так неже ж слідство не розплутає цього, може, й складного плетива, не добереться до істини й правди?! Коли ні, їхня доля залишиться справжнього трагедією. Найбуйніша фантазія не вигадає нічого трагічнішого. Який біль, який сум!»⁴¹ «Слідство» мало цікавили істина й правда: чекісти розстріляли Лідію Могілянську 6 липня 1937 р., а її брата Дмитра – 28 лютого 1938 р.

Як і листи, так і, судячи з усього, поки що недоступні в повному обсязі спогади «По-вість про дні мого життя», свідчать про любов Михайла Могілянського до книжки як найяскравішого інтелектуального феномена, неперевершеного творіння людського генія. Практично в кожному щоденниковому записі йдеться про читання, ходіння по книгарнях

³⁶ Могілянський М. Щоденник. 1934, листопад – 1937, жовтень... С. 342–343.

³⁷ Єфремов С. Щоденники... С. 500.

³⁸ Полонська-Василенко Н. Спогади. Київ: ВД «Киево-Могілянська академія», 2011. С. 499.

³⁹ Слабошпицький М. Автопортрет людини перед прірвою: Михайло Могілянський та його щоденник. *Хроніка 2000: український культурологічний альманах*. Київ, 2007. Вип. 59. С. 275.

⁴⁰ Могілянський М. Письма Владимиру Мияковскому... С. 187.

⁴¹ Могілянський М. Щоденник. 1934, листопад – 1937, жовтень... С. 467.

в пошуках новинок або потрібної літератури, уболівання, що книги задорогі: «Які то муки Тантала – дивитись на книжкові вітрини, коли в кишень порожньо!»⁴²

Цікавий ще один аспект: Могілянський часто фіксував, що читав ту чи іншу книжку своєму любимому онукові Ярику (Яремі). Це – син Дмитра Могілянського, 1923 року народження, він у 1941 р. був призваний до діючої Червоної армії, пропав безвісти в листопаді 1942 р.⁴³ Але що читав дідусь 12-річному хлопчикові, який до того ж хворів? Це був роман Анрі Барбюса «В огне», бо це книга, «що збуджує огиду до війни і пояснює шлях, яким Барбюс прийшов до співчуття комунізму»⁴⁴. Читання вартісних, на думку старшого Могілянського, книжок продовжувалося й далі. Виховання шляхом знайомства зі світовою класичною літературою дало гарний ефект. Трохи згодом М. Могілянський зробив запис: «Один Ярик порушує моє відчуття самотності. До того ж чи не єдиний він коло мене мислить самостійно на підставі фактів, критично до них ставлячись, усе перевіряючи, нічого не приймаючи на віру. Багато балакаємо. Ніколи не накидаю йому якогось погляду, не намагаюся йому щось підсунути, якось на нього вплинути, чому в нього завжди б прокинувся опір»⁴⁵. На жаль, величезні й небезплідні зусилля, спрямовані на виховання єдиного онука, закінчилися трагічно. Юнак, імовірно, загинув в роки Другої світової війни, приблизно через півроку після смерті дідуса, який щиро прагнув прищепити хлопчикові любов до книги.

Інколи, коли читаєш написане і самим М. Могілянським, і його адресантами, критиками, зрештою, сучасними літературознавцями та істориками, складається враження, що в нього була натура бійця – людини, яка відкрито й сміливо відстоювала свої погляди. Дійсно, для молодого діяча такий підхід був характерним, але з роками запал ущухав. Переживши арешти, виключення з університету, звільнення з посади, події Першої світової війни і революції 1917–1921 рр., чоловік на порозі свого п'ятдесятиріччя написав: «Полемізував часто, але часто й утримувався від полеміки, головним чином згадуючи пораду: “не оспаривай глупця”. Проте часто утримувався від полеміки й інших причин: наприклад, коли в основі полеміки лежало ясне непорозуміння, або коли вона позбавлена була принципових моментів, врешті коли згоджувався з полемістом хоч би в головному. Ніколи не реєстрував полемічних випадів проти себе, в цілому й тут дотримуючись етичної поради – огиду й наклеп приймати байдуже ... До похвал же був завжди ще більш (коли це можливо) байдужий»⁴⁶. Ці щирі, відверті й водночас сповнені гідності слова певною мірою показують, що М. Могілянський зробив належні висновки з критики його сумнозвісного оповідання, твердо засвоїв справедливості відомої приказки «лобом мура не проб'єш», але водночас відстоював своє право на особистий духовний простір – простір свободи і навіть вільнодумства. Дослідники вважають: уникнути арешту йому вдалося тільки тому, що він виїхав за межі УСРР і чекісти загубили його слід⁴⁷.

Соціопсихологічний портрет М. Могілянського був би неповним, якби ми не відзначили властиві цій людині чуйність і доброту. Він завжди пам'ятав, що є чимало людей, яким доводиться жити значно гірше, ніж йому. Так, Михайло Михайлович постійно (скільки міг виділити коштів) допомагав Дімі Тищенку. (Дімою, очевидно, хлопчика звали по-домашньому). Записи про ці перекази постійно зустрічаються в його щоденнику. Суми були незначними, але ж і сам М. Могілянський жив на межі злиднів. Ким же йому доводився цей Діма? Упорядниця його листів до Н. Полонської-Василенко В. Сергієнко розшукала інформацію про цю особу. Це Володимир Тищенко, син Наталії Данилівни Романович-Ткаченко, цивільної дружини М. Могілянського, яка померла у 1933 р. Її перший чоловік Михайло Степанович Ткаченко (1879–1920) був помітним діячем Української революції, членом УСДРП, у листопаді 1917 р. затверджений Центральною Радою на посаді генерального секретаря (міністра) судівництва УНР⁴⁸. Уродженець м. Стародуб Чернігівської губернії, М. Ткаченко був інтернований в Росії, помер від тифу в таборі у Серпухові в 1920 р.⁴⁹ Прізвище його синові, імовірно, змінили, щоб порятувати від переслідувань з боку радянської влади. Як бачимо, М. Могілянський у криваві 1930-ті рр. не побоявся матеріально підтримувати сина «українського буржуазного націоналіста». За тих часів це могло стати одним з найтяжчих злочинів...

⁴² Могілянський М. Щоденник. 1934, листопад – 1937, жовтень... С. 316.

⁴³ Журавльова Т. Рід Могілянських. *Пам'ятки України. Історія та культура*. 2013. № 9 (вересень). С. 15.

⁴⁴ Могілянський М. Щоденник. 1934, листопад – 1937, жовтень... С. 378.

⁴⁵ Там само. С. 434–435.

⁴⁶ Ляшко С.М. Автобіографічні джерела Постійної комісії... С. 77.

⁴⁷ Слабошпицький М. Автопортрет людини перед прірвою... С. 273–274.

⁴⁸ Яневський Д. Політичні системи України 1917–1920 рр.: спроби творення і причини поразки. Київ: Дух і Літера, 2003. С. 741.

⁴⁹ Могілянський М. Листування з Наталією Полонською-Василенко... С. 423.

Стосовно ж його ставлення до критики, часто достатньо несправедливої та образливої, то Михайло Михайлович стоїчно переносив усі нападки і дотримувався своєї лінії поведінки. Ось ще один приклад – уривок з листа української письменниці із відомого роду Білозерських Любові Яновської (1861–1933). Вона народилася на Борзнянщині, померла в Києві. Свого часу користувалася популярністю як авторка відомих прозових і драматичних творів. У 1923 р. з нею трапилося лихо – параліч. Л. Яновська жила з донькою в неймовірній скруті. Серед тих добродіїв, котрі, самі перебуваючи на межі голодної смерті, допомагали цим знедоленим жінкам, був і М. Могилянського з дружиною. У листі Н. Романович-Ткаченко Любов Олександрівна щиро дякувала подружжю Могилянських, іншим добродійцям за подарунок на день іменин (30 вересня): «Мені здається, – писала вона, – що коли б в ковдрі та сукні не було жодного шматка вати, жодної ниточки шерсті, то все ж таки ці речі зогріли б мене під великі морози, бо вони зіткані наче з сонячного проміння, підбиті гарячим бажанням мене зогріти та задовольнити. Я не знаю імен тих, що офірували мені на подарунок – може одірвали од останніх засобів копійки, і не знаю кого дякувати, але певна, голубко моя, що Ви голова того колективу»⁵⁰.

Ще одна риса М. Могилянського привертає увагу читача його епістолярію й щоденника, приваблює щедрістю почуттів і душевною відкритістю – любов до рідного краю. По закінченні Чернігівської гімназії юнак поїхав навчатися до столичного університету, вступив на юридичний факультет. Перед самим випуском був заарештований за участь у роботі марксистських гуртків, наступні чотири роки провів у Чернігові під наглядом поліції. Лише навесні 1903 р. йому дозволили скласти решту державних іспитів і отримати диплом юриста в Новоросійському університеті. Як адвокат М. Могилянський брав участь у великих «аграрних» та політичних процесах в українських містах, зокрема й Чернігові та Глухові. У 1904–1917 рр. його обрали гласним Городнянського повітового земського зібрання, а в 1913 р. – на посаду мирового судді у Городні. М. Могилянський завжди вважав себе чернігівцем, був у курсі справ чернігівської громадськості, зокрема, брав участь у роботі Чернігівської губернської вченої архівної комісії. Його щирі стосунки зі старшим колегою, патріархом українського громадського руху на Чернігівщині І. Шрагом залишили слід у листах. Багато років успішно досліджуються й багаторічні дружні зв'язки М. Могилянського з його повним тезком Михайлом Михайловичем Коцюбинським.

Чимало написано про любов до малої батьківщини! Але щирість М. Могилянського інколи просто приголомшує, коли він згадує якісь сюжети чи навіть місця, які, безсумнівно, дорогі авторів як пам'ять про Чернігівщину. Ностальгія ставала тим сильнішою, що з другої половини 1930-х йому вже не було до кого їздити до Чернігова чи Городні та й писати теж... «Дмитров чомусь нагадує мені – *Mutatis mutandis* – Городню. Ідучи ніччю вулицею, відчуваю, ніби ходжу року 1915 вулицями Городні, збиваючи палкою сосульки з ринв та стріх... Двадцять років як не було! А повороту 1915 року я міг би побажати лише для скинення з плечей 20 років (41 замість 61!) та побачення з тими близькими, що за цей час відійшли»⁵¹. Цей запис у щоденнику 13 лютого 1935 р. майже дослівно відтворює уривок з листа до Н. Полонської-Василенко, датованого 9 лютого того ж року⁵². І це повторення переконаливіше від будь-яких пишномовних слів засвідчує смуток і біль автора.

В останні роки життя у М. Могилянського залишалася одна втіха, крім книг і рідних, – спілкування з добрими знайомими з чернігівських чи київських часів, які оселилися і навіть знайшли роботу в Москві. Інформація про них досить часто зустрічається на сторінках його «Щоденника». Так, у березні 1935 р. Михайло Михайлович зафіксував: «Зранку поїхав до Москви. Заходив до Нікітіної, до Петрушевського. У редакції Біобібліографічного словника “Деятели революционного движения” зустрів Яшу Ждановича (виявилось, що він там працює). Потяг до себе, в нього я й обідав, просто від нього й поїхав на Савеловський вокзал»⁵³. Привертає увагу і травневий запис цього ж року: «Зайшов до М.П. Миклашевського, обіцяє посвідчення про мою роботу в “Червоному Хресті” (1897–1899 рр.), потім до редакції словника “Деятели революционного движения в России”. Побачившись із Я.М. Ждановичем й умовившись, що в обід зайду до нього й поїдемо до нього, поїхав у Держплан на побачення з М.О. Черлунчакевичем. Його вважаю за свого “хрещеника” – колись взяв у 1900 (а може, 1901-го) він, тільки що скінчив Московський університет, прийшов до Чернігова на посаду земельного статистика, і я його обертав у марксисту (він ще не самовизначився тоді), а потім завжди зберігав з ним гарні відносини. Останній раз ми бачились з ним року 1926 у Харкові (був у нього). По годинній бесіді в кабі-

⁵⁰ Демченко Т.П., Онищенко В.І. Життєвий шлях та творчість Любові Яновської. *Жінки Чернігівщини: історія і сучасність. Жінка на порозі третього тисячоліття: Матеріали обласної наук.-практ. конф.* Чернігів, 1999. С. 55.

⁵¹ Могилянський М. Щоденник. 1934, листопад – 1937, жовтень... С. 293.

⁵² Могилянський М. Листування з Наталією Полонською-Василенко... С. 136.

⁵³ Могилянський М. Щоденник. 1934, листопад – 1937, жовтень... С. 305.

неті М.О. (обіцяв, між іншим, побалакати з Лебедєвим-Полянським у справі статті про мене в “Енциклопедическом словаре” (“Литературная эциклопедия”) та дати довідку про мій “чернігівський період” життя (1899–1904 рр.) – зайшов до К.К. Чекеруль-Куша. Листа мого з текстом (проект) посвідчення (перелік процесів) він не достав. Обідав у Ждановича»⁵⁴. З названих осіб лише останній діяч не мав жодного стосунку до Чернігівщини, він належав до київських знайомих, був адвокатом, захищав людей, які постраждали від рук чорносотенців, тобто був однодумцем М. Могилянського. Решта згаданих осіб були чернігівцями або з народження, або ж тут працювали. На жаль, історія цих діячів не досліджена ретельно: «полум’яними революціонерами» вони не були, а відтак безжальний «історичний плуг» надійно приорав саму пам’ять про цей пласт громадськості старовинного міста.

Міцність зв’язків, які ще трималися, хоча епоха докорінно змінилася, якраз і демонструють позитивні зрушення у формуванні української ідентичності, а зростання національної самосвідомості, як відомо, сприяло піднесенню руху за відокремлення від Росії та гуртування довкола ідеї незалежної Української державності. Численні приклади щирої взаємодії та взаємодопомоги у стосунках із земляками, які наводить М. Могилянський, характеризують не лише його особистість; вони виявляють тенденцію до згуртування українців (неважливо: з походження, за місцем народження чи проживання) загалом. Більшовицьким керівництвом подібні настрої були сприйняті як прояв ворожого ставлення до влади й до російського народу загалом. Звідси звинувачення в «мазепинстві», «сепаратизмі», «українському буржуазному націоналізмі», розгортання небаченого за масштабами терору, жертвами якого стали мільйони невинних людей. Загалом не лише дітей М. Могилянського, а і його самого можна вважати жертвою репресивної політики 1930-х рр.

У нашому нарисі ми свідомо відійшли від розгляду низки цікавих тем і сюжетів, пов’язаних з постаттю М. Могилянського: відносини з М. Коцюбинським, його роль і місце в такому унікальному явищі української літератури, як «неокласицизм», стосунки з іншими представниками красного письменства та літературно-критична діяльність у 1920-ті рр. За браком місця авторки зосередили свою увагу на аналізі тих рис вдачі героя нарису, подій громадсько-політичного життя, особистих взаємин, які сформували цю людину. У спогадах, котрі вперше побачили світ у 1960 р. за межами СРСР, Н. Полонська-Василенко стисло, але напрочуд вдало схарактеризувала Михайла Могилянського: «це один з найцікавіших людей літературного Києва 20–30-х рр., пристрасний знавець літератури, непоправний ідеаліст, естет, закоханий у книжки, який волів тижням не обідати, не витратити гроша на ремонт одягу, але купувати найдорожчі видання...»⁵⁵

І наостанок побажання всім українцям, які люблять читати, і собі самим, звичайно: хотілося б у не надто віддаленому майбутньому розгорнути гарно видану книгу – повноцінне дослідження, присвячене життю і доробку цієї яскравої, привабливої й такої некон’юнктурної постаті.

References

Boiko, V., Demchenko, T., Kahanova, I. (Comp. & Ed). (2010). «...Ya dumav, yaki temy buly b tsikavymi...»: Pratsi H. Kurasa, spohady i materialy pro ukrainskoho istoryka [«...I thought about what topics would be interesting...»: Works by H. Kuras, memoirs and materials about the Ukrainian historian]. Chernihiv, Ukraine.

Danylenko, V. (Comp. & Ed). (2012). Ukrainska intelihentsiia i vlada: Zvedennia sekretnoho viddilu DPU USRR 1927–1929 rr. [Ukrainian intellectuals and government: Reports of the secret department of the GPU of the Ukrainian SSR, 1927–1929]. Kyiv, Ukraine.

Demchenko, T., Onyshchenko, V. (1999). Zhyttievyy shliakh ta tvorchist Liubovi Yanovskoi [Life path and labour of Lyubov Yanovska]. Chernihiv, Ukraine.

Demchenko, T. (2014). Sprava Beilisa i suchasnist: deiaki uroky znamenytoho protsesu [The Baylis case and the present: some lessons from the famous trial]. Chernihiv, Ukraine.

Demchenko, T., & Ivanytska, S. (Comp. & Ed). (2014). Lysty Mykhaila ta Marii Mohylianskykh do Illi Shraha (1907–1917 rr.) [Letters of Mykhailo and Mariia Mohylianski to Ilya Shrag (1907–1917)]. Chernihiv, Ukraine.

Demchenko, T., Ivanytska, S. (2014). Zhyttia ta tvorchyi shliakh Mykhaila Mohylianskoho v konteksti yoho epistoliarnoi spadshchyny [Life and intellectuall path of Mykhailo Mohylianskyi in the context of his epistolary heritage]. *Lysty Mykhaila ta Marii Mohylianskykh do Illi Shraha (1907–1917 rr.) – Letters of Mykhailo and Mariia Mohylianski to Ilya Shrag (1907–1917)*, P. 5–35. Chernihiv, Ukraine.

Нурич, І. (2020). Українські інтелектуали і політична окремішність (сер. XIX – поч. XX ст.): монографія [Ukrainian intellectuals and political separateness (the mid-19th – the early 20th c.): monograph]. Kyiv, Ukraine.

⁵⁴ Могилянський М. Щоденник. 1934, листопад – 1937, жовтень... С. 315–316.

⁵⁵ Полонська-Василенко Н. Михайло Михайлович Могилянський. Спогади... С. 492.

Serhiienko, V. (Comp. & Ed). (2023). Mykhailo Mohylianskyi. Lystuvannia z Nataliieiu Polonskoiu-Vasylenko 1929–1941 [Mykhailo Mohyliansky. Correspondence with Natalia Polonska-Vasylenko 1929–1941]. Kyiv, Ukraine.

Slaboshpytskyi, M. (2007). Avtoportret liudyny pered pririvoiu: Mykhailo Mohylianskyi ta yoho shchodennyk [Self-portrait of a man before the abyss: Mykhailo Mohylanski and his diary]. *Khronika 2000: ukrainskyi istorychnyi almanakh – Chronicle 2000: ukrainian cultural almanac*, 59, P. 270–275. Kyiv, Ukraine.

Sokoliuk, L. (2018). Mykhailo Zhuk: mystets – literator: Monohrafiia [Mykhailo Zhuk: artist and writer: monograph]. Kharkiv, Ukraine.

Zhuravlova, T. (2013). Rid Mohylianskykh [The Mohylanski family]. *Pamiatky Ukrainy: istoriia ta kultura – Sights of Ukraine: history and culture*, 9, P. 10–15. Kyiv, Ukraine.

Демченко Тамара Павлівна – кандидат історичних наук, доцент, Заслужений працівник освіти України (м. Чернігів, Україна).

Demchenko Tamara – candidate of historical sciences, docent, Honored worker of education of Ukraine (Chernihiv, Ukraine).

E-mail: kafistukr@ukr.net

Іваницька Світлана Григорівна – доктор історичних наук, доцент кафедри історії України, Сумський державний педагогічний університет ім. А.С.Макаренка (м. Суми, Україна).

Ivanyska Svitlana – Doctor of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of History of Ukraine, Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko (Sumy, Ukraine).

E-mail: roxsolana1964@gmail.com

MYKHAILO MOHYLIANSKY THROUGH THE PRISM OF HIS DIARY, MEMOIRS AND EPISTOLARY: A HISTORICAL AND PSYCHOLOGICAL ESSAY

The purpose of the article is to make an attempt to analyze the psychological and biographical figure of the writer, literary critic, journalist Mykhailo Mohyliansky (1873–1942) in the specific historical circumstances of place and time, to present the perception of his personality by his contemporaries, and to show his attitude to his small homeland – Chernihiv region and its people, on the basis of personal sources (mostly published). The work is based on the principles of the biohistoriographic method. The novelty of the work is that it analyzes the main achievements of Ukrainian humanities in the study of M. Mohyliansky's work and the publication of sources of personal origin that he left to his descendants. Authors focused their attention on the analysis of the process of crystallization of national and linguistic identity of the hero of the essay, the main traits of his character, as well as events of social and political life and personal relationships that shaped this person. Taken together, these sources of personal background, scientific works, Mohyliansky's fiction and literature about him made it possible to draw certain conclusions about the personality of this «hardworking Chernihiv citizen», which are confirmed by the volume of his writings, his outstanding ability to work, interest in new topics, research areas, interest in life in all its manifestations, openness and sincerity in his attitude to people, and love for his native land. Facts prove that M. Mohyliansky always considered himself a citizen of Chernihiv and was aware of the affairs of the Chernihiv community. This extraordinary personality attracts not only with his literary talent, but also with the controversy of his worldview, extraordinary actions and wealth of talents: a scientist, translator, bibliographer and avid bibliophile, journalist, public and party activist.

Key words: Mykhailo Mohyliansky, Natalia Polonska-Vasylenko, Natalia Romanovych-Tkachenko, biohistoriography, diary, memoirs, epistolary, Chernihiv region

Дата подання: 24 серпня 2023 р.

Дата затвердження до друку: 27 вересня 2023 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Демченко, Т., Іваницька, С. Михайло Могилянський кризь призму щоденника, мемуарів, епістоларію: історико-психологічний нарис. *Сіверянський літопис*. 2023. № 5. С. 99–109. DOI: 10.58407/litopis.230510.

Цитування за стандартом APA

Demchenko, T., Ivanyska, S. (2023). Mykhailo Mohylianskyi kriz pryзму shchodennyka, memuariv, epistolariiu: istoryko-psykholohichni narys [Mykhailo Mohyliansky through the prism of his diary, memoirs, and epistolary: a historical and psychological essay]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 5, P. 99–109. DOI: 10.58407/litopis.230510.

